

МИХАЈЛО КОСТИЋ
ДЕЈАН БОРБЕВИЋ

UDK 910.3

РЕГИОНАЛНО — ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

ОПШТИ ПОДАЦИ

Општина Велико Градиште налази се у североисточном делу Србије¹ и припада Подунавском региону. Граничи се на западу са општином Пожаревац, на југу и југозападу са општином Мало Црниће, на југоистоку са општином Кучево, на истоку са општином Голубац а на северу је оштро омеђена Дунавом, који је у том делу свога тока и гранична река према Румунији.

Подунавски регион по својим економским карактеристикама спада у недовољно развијена подручја Републике.

У оквиру, Србије супрарегионална функција Подунавског региона изражена је само преко индустријске производње (угаљ, електрична енергија, црна металургија и метална индустрија) и извоза вишка пољопривредних производа. Са друге стране, због велике зависности мреже насеља Региона од поларизационих утицаја Београда као изразитог центра производних и непроизводних делатности, осетно су слабије развијене трговинска, образовна и здравствена функција Региона (1, 5—6).

Ниво економске развијености Региона (изражен у националном доходу по глави становника) нижи је за око 20% у односу на Србију. У оквиру Региона, као најразвијеније издвајају се општине Пожаревац, Смедерево и Смедеревска Паланка (табела 1 и скица 1 у тексту). Велико Градиште се налази међу средње развијеним општинама у Региону, са

¹ У овом раду се под термином Србија подразумева територија СР Србије без територија САП.

националним дохотком по становнику два пута мањим од просека за Србију, те је 1986. године спадала у недовољно развијене општине у оквиру Србије (2.).

Овакав степен економске развијености условио је и општи ниво развијености Општине, који је, изражен преко индекса локализације,² готово два пут анижи од просека за Србију, а за 30% мањи од просека за Подунавски регион. Ниво концентрације (1, 36), изражен преко ин-

Таб. 1. — Народни доходак *per capita* у општинама подунавског региона 1984. године.

Општине	нар. дох. per cap. у хиљ. динара	И Н Д Е К С	
		Србија 100	Регион 100
СРБИЈА	233,06	100,0	130,5
РЕГИОН	179,00	79,3	100,0
1. Велика Плана	144,5	64,0	80,7
2. Велико Градиште	126,7	56,1	70,8
3. Голубац	116,3	51,5	65,0
4. Жабари	94,8	42,0	53,0
5. Жагубица	82,1	36,3	45,9
6. Кучево	103,8	46,0	58,0
7. Мало Црниће	107,2	47,5	59,9
8. Петровац	127,5	56,5	71,2
9. Пожаревац	240,3	106,4	134,2
10. Смедерево	244,0	108,0	136,3
11. Смедерев. Паланка	207,2	91,8	115,7

декса концентрације,³ налази се готово у истом односу према нивоу концентрације Подунавског региона и Србије (табела 2 у тексту).

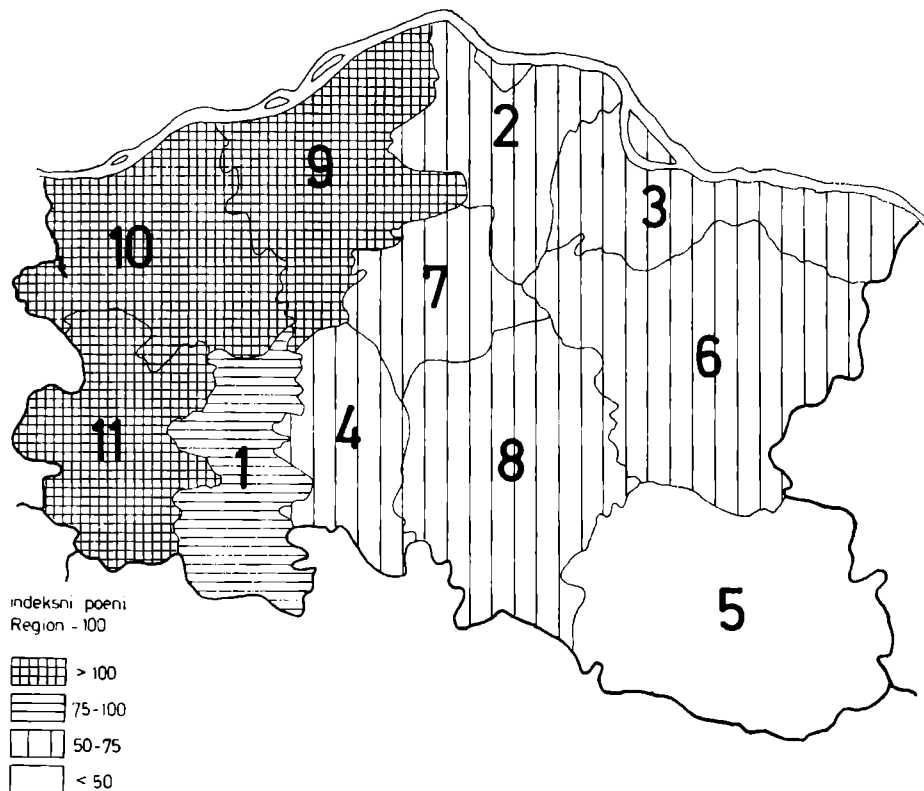
Уочљиво је да општина Велико Градиште заостаје у развоју по свим индикаторима, осим по дужини магистралних путева и пољопривредним површинама. Осетно је заостајање у области здравства и обра-

² Индекс локализације представља сложен однос индикатора по једном становнику Општине (односно Региона) према релативној величини истог индикатора за Србију.

³ Индекс концентрације је изражен индексом локализације сведеним на јединицу подручја.

зовања као и активним средствима у привреди, а поготово у непривреди (5 пута ниже у односу на Регион, а више од 10 пута ниже у односу на Републику).

Највећи део индустрије (и најјача индустријска предузећа) концентрисана су у западном делу Региона, у општинама Смедерево, Пожаревац, Смедеревска Паланка и Велика Плана. Остале општине у оквиру

Ск. 1. — Народни доходак *per capita* у општинама Подунавског региона 1984. године

- 1 — Велика Плана; 2 — Велико Градиште; 3 — Голубац; 4 — Жабари;
5 — Жагубица; 6 — Кучево; 7 — Мало Црниће; 8 — Петровац; 9 — Пожаревац; 10 — Смедерево; 11 — Смедеревска Паланка

Региона имају углавном аграрну функцију, уз у различитом степену развијене туристичке и индустријске делатности као и експлоатацију минералних сировина. Територија општине Велико Градиште, са slabим индустријским нуклеусом у општинском центру и чисто аграрним зеленим недовољно активираним туристичким потенцијалом али са добрим саобраћајним положајем, представља типичну општину са монофункционалном (у овом случају пољопривредном) улогом у оквиру Региона.

Таб. 2. — Општи показатељи друштвено-економског и просторног развоја

Обележје	Година	СР Србија	Регион	Општина Велико Градиште
1	2	3	4	5
I Површина км ²	—	55.968	5.099	328
Број насеља	1984	4.243	247	26
Број становника	1981	5.694.464	484.607	27.897
Просечна вел. насеља у км ²	1984	13,2	20,6	12,6
Број становника	1984	5.791.000	486.100	27.500
Бр. станов./км ²	1981	102	95	85
Бр. станов./насеље	1981	1.342	1.926	1.073
II НИВО РАЗВИЈЕНОСТИ				
Запослени у привреди	1984	1,00	0,69	0,29
Зап. у непривреди	1984	1,00	0,63	0,49
Бр. стан. са високом и вишом шк. спремом	1981	1,00	0,45	0,24
Активна основ. средства друштв. сектора по набавној вред. у мил. динара	1984			
— у привреди		1,00	0,96	0,26
— у непривреди		1,00	0,45	0,07
дужина магистралних путева	1984	1,00	0,94	1,97
народни доходак у мил. динара	1984	1,00	0,77	0,54
промет у трг. на мало у мил. динара	1984	1,00	0,87	0,68
број студената фак. и виших школа	1984	1,00	0,08	—
број ученика средњих школа	1984	1,00	0,75	0,61
број лекара	1984	1,00	0,72	0,31
број постеља у стационару	1984	1,00	0,52	—
шумска површ. (ha)	1979	1,00	0,78	0,39
пољopr. површ. (ha)	1985	1,00	1,25	1,73
запосл. у индустрији	1984	1,00	0,74	0,27
број телефона у употреби	1984	1,00	0,42	0,28
број РТВ претплат.	1984	1,00	0,95	0,76
неписмени станов. са 10 и више год.	1981	1,00	1,14	1,18
просечна вред. индекса локализације	—	—	0,73	0,56

1	2	3	4	5
III НИВО КОНЦЕНТРАЦИЈЕ				
Запосл. у привреди	1984	1,00	0,64	0,24
запосл. у непривреди	1984	1,00	0,58	0,40
бр. стан. са високом и ви- шом шк. спремом	1981	1,00	0,42	0,21
Активна основ. сред. дру- штв. сектора по набав. вред. у мил. дин.	1984			
— у привреди		1,00	0,89	0,21
— у непривреди		1,00	0,42	0,06
дужина магистралних путе- ва у км.	1984	1,00	0,87	1,60
народни доходак у мил. ди- нара	1984	1,00	0,71	0,44
промет у тргов. на мало у мил. динара	1984	1,00	0,80	0,55
број студената фак. и ви- ших школа	1984	1,00	0,08	—
број ученика средњих школа	1984	1,00	0,69	0,49
број лекара	1984	1,00	0,67	0,25
број постеља у стационару	1984	1,00	0,47	—
пољopr. површ. (ha)	1985	1,00	1,15	1,41
шумска површ. (ha)	1979	1,00	0,83	0,32
запосл. у индустрији	1984	1,00	0,78	0,22
број телефофна у употреби	1984	1,00	0,38	0,23
број РТВ претплат.	1984	1,00	0,87	0,61
неписмени станов. са 10 и више год.	1981	1,00	1,07	0,98
просечна вредност индекса концентрације	—	—	0,67	0,46

Срећна комбинација разнородних видова саобраћаја (водени, друмски, железнички) и положај на европски значајном правцу Београд-Ниш кроз Поморавље, богатство површинских вода (Дунав, Морава), плодно земљиште највиших бонитетних класа, велико минерално богатство и висок енергетски потенцијал пружили су неопходне услове за развој великих градских агломерација и развијене мреже насеља. Доминација Београда, као и политика урбанизације и привредног развоја (где је тежиште стављено на индустрију, уз заостајање руралних простора), успорили су, међутим, развој свих насеља у Региону, а поготову градова.

У Региону постоји само један град већи од 50.000 становника (Смедерево), и још три града већа од 10.000 становника (Пожаревац, Смедеревска Паланка и Велика Плана). Велико Градиште је једино градско насеље Општине са око 5.000 становника 1981. године.

САОБРАЋАЈНО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ОПШТИНЕ — ПОЛОЖАЈ И ЛОКАЛИЗАЦИЈА ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА

Подунавски регион заузима изузетно важан саобраћајни положај. Долином Велике Мораве пролази далеко најважнији путни правац на Балкану и један од најважнијих у Европи, аутопут Е-5 који повезује централну Европу са Блиским Истоком. Паралелно са путем налази се и пруга Београд — Ниш, која омогућује преко Софије везу са Малом Азијом, а преко Скопља и Солуна са целим Средоземљем. Осим примарног саобраћајног коридора у правцу север — југ, постоји читав низ трансверзалних магистралних праваца и железничка пруга која повезује Подунавски регион са источним и западним деловима Републике. Северном границом Региона, готово упореднички, тече друга по величини европска река Дунав, која повезује седам земаља Средње и Југоисточне Европе, пловна целом дужином тока кроз нашу земљу.

Изузетно повољан саобраћајно — географски положај најважнији је разлог садашњег нивоа развијености Региона и његов велики капитал у погледу друштвено — економско — просторног развоја у будућности.

Територија општине Велико Градиште налази се на североистоку Региона, по страни од најважнијег, моравског правца, али непооредно уз Дунав, највећу интернационалну водну саобраћајницу у Европи. Преко Дунава Општина је повезана не само са суседним општинама (Пожаревац, Голубац) већи и са свим територијама у приобаљу Дунава, укључујући и општину Нова Молдава у Румунији, са којом већ више од 15 година постоје јаке културне, образовне и трговинске везе (Велико Градиште је од свих насеља уз обалу Дунава, најтежње повезано са суседном Румунијом).

Попречни путеви магистралног значаја повезују слив Пека са сливом Млаве и Мораве на западу и Поречке реке и Тимока на истоку. Уздужни путеви повезују Доњи Пек — Браничево (историјски назив подручја на коме лежи општина Велико Градиште) са Средњим Пеком (Звижд) и Горњим Пеком — три природно и морфолошки различите географске целине (3, 71).

Велико Градиште је подунавска, прибердапска варош. Као погранично место према Румунији, положено на Дунавској обали, на североистоку, има умногоме онај значај који за нашу земљу на југозападу, представља место јадранске обале (4, 48; 5, 135). У Пожаревачком Поморављу, ово градско насеље је на десној обали Дунава и на левој страни Пека. Од Пека је удаљено око 1 километар на запад. У углу између ових двеју река, Велико Градиште је на простору где се у Дунав улива Пек. Према се неки физичкогеографски услови локализације изражавају и негативним факторима, постанак насеља огледа се у нази топографског саобраћајног и привредног значаја и у вредности геостратешке позиције (6, 17 — 18).

Предности и погодности размештаја и географског положаја градског насеља Великог Градишта условиле су и умногоме одређивале, на

њиховој локализацији или у непосредној близини, настаanak насеља од најстаријих времена. Те раније насеобине вековима су се одржавале и, углавном, предодредиле оснивање и данашњег Великог Градишта.

Стога, у краћем осврту, изложено је и датирање и функционалне везе и односи у континуитету генезе, тих претходних насеља на одредницама градиштанског положаја и локализације.

Такав концепцијски приступ и аналогна разматрања, финансиран је и чињеницом да је Градиште једино градско насеље у Србији које у свом називу садржи не само појам „насеља — тврђаве“, већ и ознаку да је то било веће тврђавско насеље.

И из географске литературе познато је да је на реци Пек живело трачко племе *Piscisii* од кога се и данас одржало име Пек (7, 11). Античко име Градишта *Piscum* неримског порекла, показује да је првобитно насеље постојало и пре доласка Римљана (8, 95).

Завреме римске владавине, на путу од *Viminacija* (Костолца) до *Ad Malum* (Видина), који је ишао Подунављем држаће се десне обале Дунава, на месту данашње вароши Велико Градиште, налазила се важна станица *Piscum*. Овај пут је био основица оним путевима који су прелазили на леву обалу Дунава, за Дакију. Он је водио и за Визант (Цариград). Налазећи се на лимесу, играо је велику улогу у војнополитичким догађајима везаним за ову област (9, 45).

Предности и погодности географског положаја римског Пинкума огледале су се не само у геотрагеијској, саобраћајној и економској функцији, већ и у лучком промету. Више путева из унутрашњости водило је ка његовој луци, па је стога ово богато насеље било заштићено и једним кастрелом на левој обали Дунава (10, 195).

За турске окупације градско и старо насеље — тврђава у многоме су изгубили свој значај. Турци су, освојивши једну земљу, задржали само најзначајнија утврђења, док су сва остала рушили. Тек осамдесетих година XV века Али — бег Михалоглу подигао је, на месту где се Пек улива у Дунав, један каштел, у који је сместио мартолозе из Жабара. Значај мартолоза почиње да опада средином XVI века, да би их почетком XVII века готово сасвим нестало. (11, 105, 186—187, 205—206). И за турске окупације Градиште је одржало пристанишну функцију (11, 200).

Осамдесетих година XVIII века и касније, када је Србија, после ратова од 1688. до 1739. године била земља са мало људи и притајеним и нечујним животом (12, 13), Градиште (турски Ипек) било је велико село саграђено од дрвених кућа, са широком калдрмисаном главном улицом. Имало је око 100 турских и 60—70 хришћанских кућа и једну цамију (13, 30, 34). Функције географског положаја биле су изражене, али мањег значаја и неједнаке вредности.

У ослобођеној Србији, у многоме и на предностима и погодностима географског положаја, Градиште се почело свестраније и економски снажније развијати.

На трговини ,односно великом српском извозу у Аустрију, чиме се непрекидно унапређивала сточарска привреда у Србији, засновало се материјално богаћење пограничних крајева који су трговали са Аустријом (12, 360).

Велико Градиште ,као центар плодног подручја и као прелазна тачка преко Дунава, имало је одлике праве варошице већ после 1815. године, а 1834. године Градиште са 1330 становника било је највеће место међу варошницама у Србији. Године 1857. убраја се и у „највеће паланке” (14, 41, 138).

До пре Царинског Рата, 1906. године Велико Градиште се у знатној мери снабдевало поврћем ,воћем и млечним производима, па и дрвима за огрев, из српских села на левој обали Дунава (Белобрешке, Сушке и Дивића), која с уданас у Румунији, а онда припадала Аустро-Угарској. Тада су се новаци, намирнице и ситнија роба слободно преносили преко Дунава, а био је развијен и шверц (3, 71). Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906—1911. године, искључењем аустроугарског тржишта, изазвао је знатне промене и у привреди Великог Градишта, али је отворио нове изгледе индустријском развоју, одстрањујући непосредну аустро-угарску конкуренцију (15, 670 — 671).

У старој Југославији ,главни разлог опадања Великог Градишта био је у томе што су се после Првог светског рата државне границе помериле и створиле нове. „Овом променом Градиште је изгубило много од свог значаја: држава, са којом се Србија привредно допуњавала, нестала је и Градиште је постало гранично место према Румунији, држави истог привредног типа каква је и наша земља. Тако се улога Великог Градишта смањила и оно постоло средиште Браничева” (6, 20).

Изражавајући услове локализације ,Велико Градиште је један од најбољих примера регулисаног насеља. Оно је типичан пример старе варошице чије је насеље потпуно трансформисано на основу регулационог плана који је вероватно био израђен после 1885. године. Најважнија улица повезује пристаниште и улазну тачку приступног пута из Пожаревца (14, 148).

Као дунавско пристаниште, Велико Градиште је на месту где се врши претовар робе и прелаз путника са копненог на водени саобраћај и обрнуто. То је најзначајнији моменат у положају и развоју Великог Градишта. Услед повољног положаја Великог Градишта ,на његову пијацу довозило се жито из удаљенијих села Стига, Млаве, Звижда, па каткад и из најближе околине Пожаревца, Петровца и Кучева. Због јефтинијег и лакшег превоза шлепом него железницом, кроз Градиште је ишао највећи део извоза жита. Захваљујући свом географском положају, градиштанска житарска пијаца увек је била конкурент пожаревачкој и јача у извозу намењеном иностранству. Приобални положај омогућавао је и знатне приносе од риболова. Знатан промет остварује се и због раскрснице путева, јер кроз Велико Градиште пролази и пут који из Стига води долином Дунава (3, 80, 6, 19).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Југинус*, (1981): Мрежа насеља Подунавске МРЗ. Београд.
2. *Републички завод за статистику*, (1982): Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године — коначни резултати по општинама и насељима. (1985): Општине у СР Србији 1984. г. Београд.
3. *Вујадиновић, С.*, (1953): Привредно географске и саобраћајне одлике слива Пека. Зборник рад. САНУ, Географски инст. књ. 6. Београд.
4. *Марковић, Ј.*, (1985): Велико Градиште (СР Србија, Том III). Београд.
5. *Радовановић, В.*, (1957): Југославија, Географски положај, унутрашње и спољне везе. Гласник Етнографског института САНУ, књ. II—III. Београд.
6. *Вујадиновић, С.*, (1949): Насеља у сливу Пека, Антропо-географска испитивања Пос. изд. Српског географ. друш., свеска 27. Београд.
7. *Лазих, А.*, (1939): Насељавање и развитак насеља у средњем и горњем Пеку. Гласник Географског друштва у Београду, св. XXV. Београд.
8. *Мирковић, М.*, (1968): Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији. Dissertationes, Том VI. Археолошко друштво Југославије. Београд.
9. *Шкриванић, Г.*, (1974): Југословенске земље на Појтингеровој табли. Monumenta cartographica Jugoslaviae I, Антикне карте, Пос. изд. Историјског инст., књ. 17. Београд.
10. *Каниц, Ф.*, (1985): Србија, Земља и становништво. Књ. I СКЗ. Београд.
11. *Зиројевић, О.*, (1974): Турско војно уређење у Србији. (1459—1683). Пос. изд. Историјског института књ. 18. Београд.
12. *Стојанчевић, В.*, (1966): Милош Обреновић и његово доба. Просвета. Београд.
13. *Пантелић, Д.*, (1933): Ухођење Србије пред Кочину крајину. Глас СКА СЛIII, други разред 77. Београд.
14. *Којић, Б.*, (1970): Варошице у Србији XIX века. ИАУС. Београд.
15. *Борђевић, Д.*, (1962): Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906—1911. Историјски институт. Београд.

Summary

Mihajlo Kostić

Dejan Đorđević

GEOGRAPHICAL STATE OF VELIKO GRADIŠTE COMMUNE

In this paper location of Veliko Gradište Commune is estimated to be very favourable. It is presented as a special and complex geographical category together with more important components of physical-geographical, economic-geographical and traffic functions. Features of/the Commune, especially considered in relation to the territory of the Danube basin and the Socialist Republic of Serbia as a whole, are the result of the great topographic, traffic and economic importance of the Commune area, as well as of the value of its geostrategic position. Slightly lower degree of socio-economic and spatial development is only indicator of low level of organization and incapacity to make the best use of all advantages of the location.

In this paper particular consideration is given, through an interdisciplinary approach, to the location of Veliko Gradište, a border town in the Danube basin, and factors of its localization. Functional relations among initial settlements and their predetermination for establishing of today's central settlement are also shown through the continuity of genesis.